

bu gerçek, bu çeviri ve okumalardaki yoğun dilbilim unsurlarını gözden kaçır-maya yol açmamalıdır. Orta Çağ'daki birçok Kur'an okuması, erken modern ve modern dönemlerdeki Kur'an okumalarını incelemektedir. XVII. yüzyılın sonlarında başlatılan modern Kur'an okumaları ile Orta Çağ'daki okumalar arasında zannedildiği kadar büyük bir fark bulunmamaktadır. Bu konuda kırılmalardan ziyade, süreklilik üzerinde durulması daha gerçekçi olacaktır.

Yazar, konusuyla ilgili yazma kaynakları ana metin, notlar, içindekiler tabloları, indeksler ve fiziksel özellikleriyle değerlendirmeye tâbi tutarak düşünce ve kültür tarihi alanında titiz ve öncü bir çalışmaya imza atmıştır. Spesifik bir konuda teknik bir çalışma olması hasebiyle bu eserdeki bulguların önemi, ilgili literatür dikkate alındığında açığa çıkmaktadır. Orta Çağ Latin-Hıristiyanları'nın Kur'an'a yaklaşımlarını ve İslâm'la ilişkilerini konu edinen diğer literatürle birlikte değerlendirildiğinde, bu eserin yerleşik birçok yargıyı temelinden sarstığı ve literatüre ciddi bir katkı sağladığı görülmektedir.

M. Taha Boyalık

(Arş. Gör., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi)

Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşafı

Abdulcelil Bilgin

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, 352 sayfa.

Bir dilin vazgeçilmez unsurlarından olan deyimler, genel kural niteliği taşımaksızın içerisinde bulunulan durumu kuvvetli bir tasvirle anlatan dil öğeleridir. En az iki kelimededen oluşan kalıplaşmış ifadeler olduğu için, deyimini oluşturan kelimelerin yerlerinin değiştirilmesine imkân tanımayan ve çoğunlukla lafzî anlamlarından ayrı, mecazi bir anlama işaret eden deyimler, aynı dili kullanan insanlar arasında mânanın daha etkili anlatılmasını sağlar. Deyimlerin, ihtiva ettiği kelimelerin lafzî anlamından öte söyleyecek sözleri olduğu içindir ki, literal tercümeleri çevrildiği dilde pek bir anlam ifade etmemektedir. Tercümenin önde gelen problemlerinden biri olan bu durum, aynı zamanda Kur'an'ın başka dillere tercümesinin de en müşkül kısmını teşkil etmektedir.

Abdulcelil Bilgin'in Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı'nda 2007 yılında tamamladığı doktora çalışmasına dayanan

Kur'an'daki Deyimler ve Zemaşeri'nin Keşşaf'ı adlı eser, Kur'an'daki deyimlerin tercümesindeki sorunları kaleme alan ve çözüm önerileri sunmayı hedefleyen bir çalışmadır (s. 11-12). “Giriş”, iki bölüm ve “Sonuç”tan oluşan kitabın “Giriş” bölümünde, yapılan araştırmanın önemi, yöntemi, özellikleri ve kaynakları ortaya konulmaktadır.

Birinci bölümde, dil açısından deyim ve deyimle ilgili konular üzerinde durulmakta ve deyimlerin terim, atasözü gibi kavramlarla farklılığına değinilmektedir. Deyimlerin kullanım özelliklerine istinaden, anlam daralması, genişlemesi, iyileşmesi ve kötüleşmesi gibi konulara da bu bölüm içerisinde temas edilmektedir. Bölüm içerisinde ayrıca, “deyim”i karşılayan Arapça ifadeler tespit edilerek bu ifadeler üzerinde tek tek durulmaktadır. Yine müstakil bir başlık altında çeviri ve dil ilişkisi ele alınmaktadır. Yazara göre tercüme iki dilin birbiriyle konuşması ve anlaşmasıdır (s. 52). Bu karşılıklı konuşmayı gerçekleştirecek olan mütercim için kaynak dile nüfuz etmek kadar, hedef dile hâkimiyet de önemli bir donanımdır. Kur'an tercüme bağlamında, sözü edilen bu niteliklerin yanı sıra, başka faktörlerin de etkisi söz konusu olmakta ve Kur'an'ın –özellikle de Kur'an'daki deyimlerin– herhangi bir dile aktarımı daha karmaşık bir boyut kazanmaktadır (s. 49-53). Bu noktada yazar, Kur'an'ın farklı dillere yapılmış tercümelelerinden yola çıkarak söz gelimi, Türkçe'de karşılığı bulunmayan bir deyim diğer dillerdeki tercümelelerinden hareketle karşılığının bulunmasını bir öneri olarak sunmaktadır. Kur'an'ın anlaşılmasında bütün dünya dillerinin yardımlaşması olarak gördüğü bu hususun zorluğunun farkında olan yazar, her şeye rağmen Kur'an tercümelemindeki çok büyük farklılıkların giderilmesi için bunu gerekli görmektedir (s. 49-50). Kur'an çevirileri konusunda yazarın asıl yapmak istediği şey, herkese Arapça öğretmenin mümkün olmamasından dolayı, tercümenin dezavantajlarını dile getiren dillilerin tavırlarını bir kenara koyarak bu zamana kadar yapılanı değiştirmek ve Kur'an çevirilerini bilimsel yöntemle kavuşturmasıdır (s. 53). Bu noktada yazarın, “bu zamana kadar yapılanı değiştirmek” ve “çevirileri bilimsel yöntemle kavuşturmak” ifadelerinin altını çizmek gerekmektedir. Bu ifadelerden yazarın değiştirilmesi gerektiği hususundaki arzusunu ifade ettiği alanın tefsirler değil de bilhassa Kur'an tercümeleminin olduğu anlaşılmalıdır. Zira yazar, bir mütercimin Kur'an-ı Kerim'i klasik eserlere göz atarak tercüme etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Esasen Zemaşeri'nin *Keşşaf'ı* temel alarak yola çıkması da müellifin bu tavrını göstermektedir. Ancak yazarın umuma şamil ifadesi, “Şimdiye kadar yapılan Kur'an tercümeleminin hiçbiri mi yazarın bilimsel addettiği kriterlere uymamaktadır?”, “Yapılan tercümelemin bütünüyle mi bir kenara atılmalıdır?” gibi soruları akla getirmektedir. Akla gelebilecek benzer soruların genel olarak “tercüme problemi”nin altında yatan

konular olduğu da aşikârdır. Bu noktada yazarın deyimleri deyimlerle tercüme etme çabası (s. 211) bir kenara, deyimlerin tercümesinde hangi tercüme yöntemini kullandığı veya hangi tercüme yöntemini bilimsel kabul ettiği de açık değildir.

Yazarın konuyu pratiğe döktüğü, eleştiri ve önerilerde bulunduğu ikinci bölüm, kitabın temel bölümünü oluşturmaktadır. İkinci bölümde yazar, çalışmasını, tespit ettiği Kur'an'daki deyimlerin doğru tercümesine teksif etmiştir. Bu hususta Zemahşeri'nin *Keşşâfı* esas alınmış, tercüme örneklendirmelerinde de on altı tercümeden yararlanılmıştır. Yazarın tercümelemleri belirlerken esas aldığı kriterler özet olarak şöyledir: Birer klasik olan ve artık kaynak değerini haiz sayılan mealler, yıllardır birçok baskı yaparak yüz binlerce satılan mealler, kamuoyu ve öğrenciler tarafından birer ekol kabul edilen yazarların mealleri ve belirli/sabit okuyucu kitlesi bulunan mealler (s. 19). Tespit edilen deyimlerin anlamları, Zemahşeri'nin ilgili yerdeki açıklamaları iktibas edilerek ortaya konulduktan sonra yazar tarafından kısa bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Daha sonra, belirlenmiş olan Kur'an meallerinden ilgili deyim geçtiği pasajlar verilmekte, müteakiben, yanlış ve doğru tercümelere veya olması gereken tercüme şekillerine değinilmektedir. Akabinde kitap kısa bir sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

Türkiye'de henüz üzerinde fazlaca durulmamış bir konu olan Kur'an'daki deyimlerin tercümesi meselesini ele alma amacını taşıması, bu çalışmanın ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Binaenaleyh yapılan bu çalışmadan sonra birkaç araştırmacının da konuya eğilmesi¹ ve Kur'an'da geçen deyimlerle ilgili eserler ortaya koyması, yazarın hedeflediği düşüncenin tahakkukuna dair atılan adımlar olarak görülebilir. Diğer yandan ele alınan eser, Kur'an'da geçen deyimlerin tespitiyle ilgili güçlüklerin sonraki çalışmalarda daha rahat aşılabilmesine zemin hazırlamasının yanı sıra, konu üzerinde metodik tartışmalara kapı aralayacak argümanları barındırması açısından da mühim bir yerde durmaktadır. Bununla birlikte, kitap içerisinde bazı eksikliklerden de söz etmek mümkündür. Bu hususlardan bir kısmına kısaca değinmekte yarar var.

Kitabın teorik bölümünde, kullanımında herhangi bir fayda gözetilmeksizin tâli kaynaklara yer verilmesi, akademik bir çalışmaya uygun düşmemektedir. Arapça bir kelimenin anlamı verilirken Zemahşeri, İbn Manzûr, Fîrûzâbâdî gibi müelliflerin eserlerinin yanı sıra, herhangi bir amaç dahilinde

1 İnanetulla Azimov, "Kur'an'daki Deyimler, Kırgızca Karşılıkları ve Arapça Öğretiminde Kullanımı" (doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2012); Muhammed Özcan, "Kur'an-ı Kerim'deki Bazı Deyimlerin Çeviri Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013).

olmaksızın *el-Mu'cemül-vasîf* ve Serdar Mutçalı'nın *Arapça-Türkçe Sözlük*'ü gibi muasır sözlüklerden istifade edilmesi buna örnek olarak verilebilir (s. 23, 28, 53, 67 vd.). Asıl kaynak değil de, ondan alıntı yapan ikinci el kaynakların dipnotta verilmesi de akademik anlamda uygun bir üslûp olarak durmamaktadır. Temel kaynağa ulaşmanın imkânsız olduğu durumlarda kabul edilebilecek bu husus, araştırmada *Kitâbü'l-Hayevân*, *Hasâis* ve *Emsâlül-Arabiyye* kitapları için söz konusu olmaktadır (s. 37, 38, 45).

Eserde, deyim ile bir kelimenin mecazi anlamda kullanılması arasındaki ayrım net bir şekilde ortaya konulmadığından, aslında deyim olmayan birçok ifadenin yazar tarafından deyim olduğu ileri sürülmüştür. Deyimler mecazla yoğrulmuş söz öbekleridir. Ancak bir kelimenin mecaz anlamıyla kullanımı o kelimenin deyim kategorisinde değerlendirilmesini gerektirmez. Kelimenin cümle içerisindeki kullanımı, onun mecaza hamledilmesini sağlayacak unsurlardan biri için, kelimenin mecaz kullanımının deyimle karıştırılabilecek bir boyuta sahip olduğu bilinmektedir. Ancak burada deyimsel ifadelerin genel özellikleri dikkate alınarak bu husus çözüme kavuşturulabilirdi. Bahsedilen bu soruna örnek teşkil edecek: الإسم (isim, ad, nâm, şan şöhret), أمة (ümmet, topluluk, asil insan), ذنوب (pay, hisse) gibi daha birçok “kelime”nin, kitap içerisinde deyim olarak verildiğini görmekteyiz. Çalışmada bu nitelikte birçok örnekle karşılaşmak mümkündür. İkinci bölümde deyim olarak belirlenen hiçbir ifade için Arapça deyim kaynaklarından faydalanılmaması da dikkati câlib bir eksiklik olarak durmaktadır.

Zemahşerî'den yapılan bazı iktibaslarda metnin aslına müracaat edildiğinde anlaşılabilir olan bazı tercüme hataları da göze çarpmaktadır. Bir örnek olması açısından yazarın şu tercümesine yer vermek uygun olacaktır: Yazar farklı âyetlerde geçen كن فيكون ifadesini deyim olarak almış ve bu hususta *Keşşâf*tan şu alıntıyı yapmıştır: “Sözün mecazındandır. Söylenecek başka söz kalmadığı anda söylenen bir meseldir... Anlamı şöyledir: (Allah) herhangi bir işin olmasını, meydana gelmesini istediğinde hiçbir engel ve duraksama olmaksızın o iş olur. Emrolunduğunda başkaldırmadan, duraksamadan görevini yerine getiren emre amade memur gibi” (s. 246). İlgili yerin *Keşşâf*taki tam metni şöyledir.

كن فيكون: من كان التامة أي احدث فيحدث وهذا مجاز من الكلام وتمثيل ولا قول ثم كما لا قول في قوله: إذ قالت الأنساع للبطن: الحقي. وإنما المعنى: أن ما قضاه من الأمور وأراد كونه فإنما يتكون ويدخل تحت الوجود من غير امتناع ولا توقف كما أن المأمور المطيع الذي يؤمر...²

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Riyad: Mektebetül-Ubeykân, 1998), I, 315; (Beyrut: Dârül-kütübül-ilmiyye, 2009), I, 180-81.

Eserde, boşluktan sonraki kısmı değerlendirmeye almadan sadece ilk bölümün tercümesi şöylece verilebilir: “Ol (dedi) ve o da oluverdi”, (âyetteki كان fiili) tam fiil olan ‘kâne’dir. Yani (âyetin anlamı): ‘Ol (dedi) ve o da oluverdi’ (şeklinde). Bu ifade) mecazdır ve temsildir. Orada hiçbir ‘söz’ yoktur. Nitekim (şairin şu) sözünde anlatılan (durumda) ‘söz’ olmadığı gibi: ‘Hani geniş ve uzun kemer, karna yapış (geri çekil, gizlen) demişti...’ (şiir bir deve üzerinde, çantaların ve yüklerin bağlı olduğu kemerle devenin karnı arasında geçen bir konuşmayı anlatmaktadır).”

Yazarın tercümesinde kendinden önceki kelimenin sıfatı olarak verilen cümle, aslında her ne kadar kendisinden öncesi ile anlam bağı devam etse de sıfat değil, başlangıç veya atf cümlesidir. Zaten cümlenin devam eden kısmındaki şiirden delil getirme de bu tercihi etkilemektedir. Ayrıca lafız olarak da لا قول ثم ifade-sinin تمثيل’in sıfatı olması için aradaki و “vâv” harfinin de bulunmaması gerekir. Yazarın, ilgili şiiri tercüme etmemiş ve bundan dolayı ifade bütünlüğünü gözden kaçırmış olmasının böyle bir hataya sebebiyet vermiş olduğu görülmektedir.

Yine müellifin, eleştirilerinde belirli bir metoda bağlı kalmamasının bir sonucu olarak kimi yerlerde çelişkili beyanlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, tercüme tekniği açısından değil de itikadî yönden eleştirdiği bir tercüme, başka yerde öneri olarak sunmuştur (s. 230, 294).

Ayrıca, Tebbet sûresinin ilk âyetinde kendini gösteren lafzî/literal özelliklerin, değerlendirme ve tercüme önerilerinde ele alınmamış olması (s. 136-38) teknik bir çalışma için önemli bir eksiklik ortaya çıkarmaktadır. Bilindiği üzere تبت تبت bir çalışma için önemli bir eksiklik ortaya çıkarmaktadır. Bilindiği üzere تبت تبت farklıdır. Ayetin ilk kısmı olan تبت تبت يدا أبي لهب و تب يدا أبي لهب “Ebû Leheb’in iki eli”dir. Müzekker formda gelmiş olan ikinci fiilin [تب] fâili ise gizli zamir هو “o”dur. Bundan yola çıkarak Keşşâf’ta bu fiilin fâili olarak yapılan takdir كله “Ebû Leheb’in sadece eli değil”, “bütün vücudu” olmuştur. Bu husus, yazarın vermiş olduğu meallerin birçoğunda (özellikle Çantay, Elmalılı ve Bilmen meallerinde) açık bir üslûpla tercümeyle yansıtılmıştır. Fakat Keşşâf’ın ibaresinin devamındaki işareten de anlaşılacağı üzere, ikinci fiilin fâili kendisi müennes olmasına rağmen, cevâzen müzekker fiil formunu kabul edebilecek özellikte olan, “Ebû Leheb’in iki eli” ibaresi olabilir. Ancak ifadeye büyük bir vurgu kazandıran bütün bu lafzî özellikleri ve lafzî özelliklerin kendisinde karşılık bulduğu nüzul ortamını bir kenara bırakarak meseleyi tamamen mecaza irca edip tercümeyle kalkışmanın anlam kaybına sebep olduğu söylenebilir.

Yazarın âyetlerin nüzul sebebi esas alınarak yapılan tercümelere mesafeli durması, nüzul sebebi ve lafzî özellikleri göz önüne alarak tercüme yapanları

eleştirilmesi, sadece bu örnekle de sınırlı değildir (s. 161, 171). Halbuki Kur'an tercümesinde genel bir bilimsel metottan bahsedilecekse, lafız ve nüzul ortamının sunmuş olduğu anlam özelliklerinin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması bir ihtiyaç olarak durmaktadır.

Kâria sûresinin 9. âyeti için sunduğu öneride görüldüğü üzere, yazarın sadece deyim olarak kabul ettiği ifadeyle yetinmeyip o ifadenin siyak-sibakla/bağlamla uyumuna da dikkat etmesi daha isabetli olurdu. Örneğin فأمه هاويه âyetini "Tartısı hafif gelenin cehenneme kadar yolu var!" (s. 97) diye tercüme ettikten sonra, bu âyetin hemen akabindeki نار حامية وما أدريك ما هيه نار حامية "Onun (hâviyenin) mahiyetini sana bildiren nedir? O, harareti çetin bir ateştir" âyetlerinin nasıl tercüme edileceğini pratikte göstermesi gerekirdi.

Kitapta gözden kaçan bir diğer husus ise şöyledir: İsrâ 29, Tevbe 67 ve Mâide 64. âyetlerle birlikte يد الله مغلولة "Allah'ın eli sıkıdır/Allah cimridir" ifadesi başlık olarak verilmiştir (s. 300). Fakat ilgili ifade sadece Mâide 64. âyette mevcuttur. Bununla birlikte konu başlığı altında işlenen ve tercüme önerisi sunulan ifade sadece İsrâ sûresi 29. âyetin وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ "Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma" bölümüdür. Her üç âyette de ortak özellik يد ve غل kelimelerinin bir arada kullanımınıdır ve muhtemelen yazar sadece bu ifadenin deyim olma boyutunu incelemeyi amaç edinmiş olmasına rağmen, yine de başlık ve içerik uyumunun gözetilmesi gerekirdi. Ancak bu hususun bir dizgi hatası olduğu, yazarın doktora tezinin aslı kontrol edildiğinde ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bahsi geçen bu iki kelimenin bir arada kullanımı tamamen deyimsel bir ifade olarak kabul görmüş olsaydı, Mâide 64. âyetteki diğer kullanım ile ilgili mülâhazaların da bu minval üzere bulunması gerekirdi. Yazarın Zemahşeri'yi esas alması açısından sadece Keşşâf ekseninde ilgili âyeti incelediğimizde غلت أيدهم ifadesinin Zemahşeri tarafından hem mecaz (cimrilik) hem de hakiki anlamında (elleri bağlanmak/esir edilmek) anlaşılması câiz görülmüştür.³ Dolayısıyla bu iki kelimenin bir arada kullanımının deyim olması hususunda da genel bir kabulden söz etmek mümkün değildir.

Sonuç olarak, yazarı tarafından da ifade edildiği üzere, deyimler konusuna bir giriş olarak kabul edilmesi gereken bu çalışmanın (s. 21), ihtiva ettiği eksikliklere rağmen, uzun soluklu bir emeğin ürünü olduğu ve konuyla ilgili yeni çalışmalara ilham verebilecek bir muhtevaya sahip bulunduğunu belirtmek gerekmektedir.

Davut Ağbal

(Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

3 Zemahşeri, *el-Keşşâf* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), II, 266.